

RAȚIUNEA SUFICIENTĂ, IMPLICAȚIA ȘI CAUZALITATEA - DE LA VALIDITATE FORMALĂ LA ADEVĂRUL ÎNȚELESULUI

Laura Mihaela MANCĂ-PĂTRAȘCU¹

Abstract: *In this paper, I investigate the principle of sufficient reason through the lens of the relationship between the formal validity of reasoning and the truth expressed through language. The analysis reveals the interdependence between formal consistency, semantic adequacy, and fidelity to factual reality. Starting from the premises of Leibniz and Wittgenstein, I argue that logical formalization, although essential for the soundness of reasoning, does not fully capture the meaning of judgments. Thus, reasoning becomes more than an exercise in formal validity, and it constitutes a genuine process of cognitive hygiene that safeguards inner freedom and enhances intellectual responsibility. The outcome of this inquiry leads to the hypothesis that rational truth entails mediation between logical form, linguistic meaning, and the factual reality expressed through language.*

Keywords: *cognitive error, principle of sufficient reason, formal validity, meaning, significance, truth, paralogisms, causality, modus ponens, modus tollens.*

1. Introducere

Principiul rațiunii suficiente ocupă un loc esențial în arhitectura gândirii logice și în constituirea cunoașterii raționale. De la Leibniz la gândirea contemporană, acesta a avut valoare axiomatică în ordinea logică și chiar în coerența internă a „lumii” raționale. Principiul rațiunii suficiente constituie chiar un imperativ al gândirii. Pe baza acestuia se întemeiază o gândire corectă, cu raționamente valide.

După considerentele lui Leibniz, raționamentele noastre se fondează pe două mari principii, anume: „principiul contradicției, conform căruia din două propoziții contradictorii una este adevărată, iar cealaltă este falsă; celălalt principiu este principiul rațiunii suficiente, ne spune că nu se

¹ "Ștefan cel Mare" University of Suceava, Romania.

întâmplă nimic fără să existe o cauză sau măcar o rațiune suficientă”², care, ”deși de cele mai multe ori rațiunile suficiente nu ne sunt îndeajuns de bine cunoscute, nu încetăm să prevedem că există”³. Astfel, credem că un raționament este nevalid dacă din propozițiile ce-l compun nu se poate distinge și rațiunea suficientă pe baza căruia se fondează, adică dacă acesta prezintă o interdependență între valoarea logică a condiției și cea a consecinței. Prin urmare, dacă distingem un temei satisfăcător sau o rațiune suficientă, putem accepta sau nu o inferență propozițională.

Cu toate acestea, aplicarea analitică a acestui principiu ridică o serie de dificultăți legate de validitatea formală și adevărul înțelesului. Formalizarea nu păstrează întotdeauna sensul inițial, iar această tensiune dintre formă și semnificație marchează și limitele logicii ca instrument universal al adevărului. De aceea, în această lucrare propun o analiză a principiului rațiunii suficiente din perspectiva interdependenței dintre logică, limbaj și realitate.

În cele ce urmează, voi urmări să scot în evidență faptul că o raționare corectă presupune o fidelitate atât față de coerența formală, cât și față de adecvarea semantică, de unde și ipoteza de bază a prezentei argumentări, anume că: adevărul rațional este constituit printr-o mediere constantă între coerența formală, adecvarea semantică și corespondența factuală.

Pentru atingerea obiectivului principal voi face atât o analiză formală prin aplicarea principiilor logicii propoziționale și a distincției dintre condiție necesară și suficientă (în spiritul teoriei clasice), cât și una hermeneutică. Aceasta din urmă, consider că este necesară pentru a evalua și modul în care sensul lingvistic influențează validitatea raționamentului, dar și pentru a corela forma logică cu intenția semantică. De asemenea, voi face o critică a erorilor cognitive ce se bazează atât pe teoriile psihologice ale raționamentului, cât și pe cele ale gândirii critice. Pe scurt, abordarea va fi una de tip integrativ și voi încerca să aduc împreună dimensiunea logic-formală cu cea semantică, iar asta cu scopul de a prezenta o perspectivă unitară asupra procesului rațional. Această strategie îmi va permite să fac trecerea de la nivelul formal al inferenței, la nivelul de semnificație și,

² Gottfried Wilhelm Leibniz, *Eseuri de Teodicee - Asupra bunătății lui Dumnezeu, a libertății omului și a originii răului*. Trad. Diana Morărașu și Ingrid Ilinca, Iași, Editura Polirom, 1997, p. 110.

³ *Ibidem*, p. 111.

totodată, să-mi mențin atenția pe rolul limbajului ca spațiu de manifestare a coerenței între formă, sens și realitate. Prin acest mod de tratare, voi putea să analizez principiul rațiunii suficiente ca pe o intersecție între formă, sens și realitate.

În acest cadru, teza principală a lucrării este aceea că adevărul nu poate fi redus la o simplă validitate formală, ci acesta implică o dinamică constructivă între forma logică, semnificație lingvistică și realitate reprezentată. De asemenea, un raționament corect, poate fi văzut și ca o formă de *igienă cognitivă* (ca proces normativ și reflexiv de disciplinare și antrenare a minții) menită să ne protejeze libertatea gândirii, responsabilitatea intelectuală, dar și capacitatea de discernământ dat fiind abundența informațională ce favorizează, mai mult ca oricând, raționamentele incomplete și opiniile deformate. Prin urmare, exigența validității și a sensului este nu numai un ideal teoretic, ci o necesitate practică pentru protejarea „sănătății” gândirii.

2. Perspective asupra principiului rațiunii suficiente: erori de formă și erori cognitive

2.1. Erori de formă

Noțiunea de *condiție suficientă* este folosită pentru a defini ceea ce este o *condiție necesară*, iar *condiția necesară* este folosită în definirea celei *suficiente*⁴. De aici se înțelege o inter-definibilitate a noțiunilor. Astfel, p este o condiție suficientă a lui $y =_{df} \sim p$ este o condiție necesară a lui $\sim y$, iar y este o condiție necesară a lui $p =_{df} \sim y$ este o condiție suficientă a lui $\sim p$; altfel spus, adevărul propoziției p este condiție suficientă pentru adevărul propoziției y , iar adevărul propoziției y este o condiție necesară pentru adevărul propoziției p .

Formal, în ceea ce privesc funcțiile de adevăr și de reciprocitate, teoria clasică (teoria acceptată și predată în școală) ne spune că putem folosi adevărul funcțional al lui „dacă” („if”) pentru a spune că consecventul fiecărui condițional, specifică o condiție necesară a adevărului antecedentului. Prin urmare, implicația materială folosită de această teorie,

⁴ Andrew Brennan, „Necessary and Sufficient Conditions.” 2017, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Ed. Edward N. Zalta, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/necessary-sufficient/>. 28 11 2021.

este: $p \supset q$ (dacă p , q) este falsă ($\perp$) numai atunci când p este adevărat ($\top$) și q este fals ($\perp$). Adică, atunci când antecedentul este adevărat ($\top$), iar consecventul este fals ($\perp$); ceea ce înseamnă că relația dintre p și q este o implicație materială⁵.

„Dacă p , q ”, dacă condiționalul $p \supset q = \top$ și $p = \top \Rightarrow q = \top$; iar dacă $q = \perp$, atunci $p = \perp$, pentru că $p \supset q = \top$. Astfel, pentru ca $p \supset q = \top$, în condițiile în care consecventul este fals ($\perp$), atunci, și antecedentul trebuie să fie fals ($\perp$) pentru ca implicația materială să fie adevărată ($\top$).

Conform aceleiași teorii, dacă $p \supset q = \top$, adevărul consecventului q este necesar pentru adevărul antecedentului p , iar adevărul antecedentului p este suficient pentru adevărul consecventului q . Această relație între condițiile necesare și suficiente se potrivește cu echivalența dintre formula condițională și contrapозиția ei, astfel: $p \supset q \approx \sim q \supset \sim p$ ⁶.

Să ne folosim de mult cunoscutul exemplu: *Dacă plouă, trotuarul este ud*. Dacă: $plouă = p$, iar $trotuarul este ud = q \Rightarrow$ Avem:

$$\begin{array}{c} p \supset q \\ \hline q \\ p \end{array}$$

Observăm tiparul *non-sequitur* al concluziei. *Non-sequitur*, prin traducere, înseamnă „nu decurge” și nu face referire la concluziile la care se ajunge prin raționamente defectuoase⁷, ci la cele care nu decurg în mod rezonabil și clar din afirmațiile anterioare. Prin urmare, cu toate că adevărul premiselor este satisfăcut, din asta nu decurge, în mod obligatoriu, și adevărul concluziei; adevărul premiselor, nu garantează adevărul concluziei⁸, ci doar o posibilitate a adevărului ei.

Așa apare unul dintre paralogisme formale denumit *afirmarea consecventului (seventului)*. Acesta este un paralogism greu de detectat și când este folosit de alții, dar și când este folosit de noi înșine. Această dificultate a detecției apare atât din cauza faptului că „este rareori

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Coord. Antony Flew, *Dicționar de Filosofie și Logică*. Trad. D. Stoianovici. a II-a. București: Editura Humanitas, 1999, p. 240.

⁸ Normand Baillargeon, *Mic curs de autoapărare intelectuală*. Ed. Călin Vlasie. Trad. Anca Irina Ionescu. revizuită. Pitești: Editura Paralela 45, 2011, p. 54.

prezentat în așa fel încât să fie vizibil în mod explicit⁹, cât și prin asemănarea cu raționamentul, total valid, *modus ponens*.

Modus ponens este o inferență logică ce ține de sistemul formal al logicii propoziționale, iar prin el se trece de la afirmarea antecedentului, la afirmarea consecventului (secventului).

Astfel, formal, inferența este reprezentată sub forma:

$$\begin{array}{l} p \supset q \\ p \\ \hline q \end{array}$$

Acum, nu numai că asemănarea este evidentă, ci este clară și eroarea. Implicația logică ce corespunde raționamentului este $[(p \supset q) \bullet p] \supset q$. Dacă înlocuim în propoziția implicativ-formală cu exemplul nostru, avem: *Dacă plouă, atunci trotuarul este ud. Plouă, deci trotuarul este ud*. În schimb, sub forma paralogismului, propoziția este: *Dacă plouă, trotuarul este ud. Trotuarul este ud, deci plouă*; Astfel, forma implicativă a paralogismului devine: $[(p \supset q) \bullet q] \supset p$. Este evident de unde decurge lipsa de validitate a inferenței propuse.

Constatăm că numai prin cunoașterea valorii de adevăr a propozițiilor nu ne putem pronunța direct asupra adevărului concluziei. Din propoziții adevărate nu decurge cu necesitate un adevăr al concluziei și nici validitatea inferenței ce ține, nu de valoarea de adevăr a propozițiilor, ci de relațiile specifice între premise și concluzie, de forma logică sau structura logică a acesteia.

Un alt raționament eronat, un alt paralogism formal pe care-l putem deduce din exemplul de mai sus este cel al *negării antecedentului*. Eroarea vine de la asemănarea cu raționamentul logic valid, *Modus tollens*.

Acest raționament este de forma:

$$\begin{array}{l} p \supset q \\ \sim q \\ \hline \sim p \end{array}$$

Iar eroarea apare sub forma:

$$\begin{array}{l} p \supset q \\ \sim p \\ \hline \sim q \end{array}$$

Implicația ce corespunde raționamentului, este: $[(p \supset q) \bullet \sim q] \supset \sim p$

⁹ *Ibidem*, p. 55.

Pentru a înțelege mai bine, să trecem la înlocuirea formulei din exemplul nostru. Astfel, conform formulei *modus tollens*: *Dacă plouă, atunci trotuarul este ud. Nu este trotuarul ud, deci nu plouă.*

Conform paralogramului: *Dacă plouă, atunci trotuarul este ud. Nu plouă, deci trotuarul nu este ud*, de unde se înțelege că formula logică (implicația) devine: $[(p \supset q) \bullet \sim p] \supset \sim q$

Din cele două paralogramisme se înțelege că implicațiile logice aferente acestora duc la concluzii probabile, iar ele devin *scheme de inferențe* posibil *plauzibile*, nu valide. Concluzia lor ne prezintă doar o posibilitate, nu o certitudine. Adesea avem de-a face cu argumente inductive în care concluziile nu rezultă cu necesitate din premise, ci dau naștere la unele (concluzii) probabile. Prin urmare, acestea nu sunt necesare, ci doar posibile.

Despre probabilitate, Wittgenstein, spune că aceasta este folosită doar „în lipsa certitudinii”, când, deși un fapt nu este cunoscut pe deplin, se pot extrage din alte propoziții posibilitățile lui de existență: „deși nu cunoaștem pe deplin un fapt, știm totuși *ceva* despre forma lui”¹⁰.

Este evident că *principiul rațiunii suficiente* trebuie să fie integrat conștient în sistemul nostru de raționare (în mecanismele noastre de gândire) și este un instrument esențial în combaterea erorilor logice fie ele involuntare (paralogismele), fie intenționate (sofismele) și utilizate pentru a manipula. Acest principiu, odată asimilat, impune ca în argumentare să fie prezente premise suficiente care să susțină, cu necesitate, o anumită aserțiune. Temeiul unei afirmații derivă dintr-un ansamblu de inferențe valide, ceea ce înseamnă că acest principiu obligă gândirea să respecte unele exigențe ce determină o relație de dependență între propoziții în așa fel încât valoarea de adevăr a propoziției condiționate să corespundă valorii de adevăr a propoziției care o condiționează. În consecință, raportul de condiționare al propozițiilor trebuie să fie stabilit după anumite reguli care să garanteze validitatea inferenței. Astfel, se formează raționamente de tip ipotetico-categoric, iar asta pentru că, de regulă, într-un asemenea raport se aduc împreună afirmații condiționale sau propoziții ipotetice, cu propoziții categorice. În acest mod, raționamentul este bazat pe o premisă ipotetică și pe o alta care, alături de concluzie, este categorică.

¹⁰ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*. Trad. Mircea Dumitru și Mircea Flonta. a II-a. București: Editura Humanitas, 2012, p. 147.

„(...) nu putem gândi niciun obiect în afara posibilității legăturii sale cu altele”¹¹. Aceasta este tendința minții umane prin care încearcă să cunoască lumea.

Desigur, acestea nu sunt un minus, doar că, după tiparul Kahneman, mintea umană, din necesitatea de a se conserva, are două sisteme de funcționare: Sistemul 1 sau gândirea rapidă, și sistemul 2 sau gândirea lentă. Un neajuns al gândirii vine de la Sistemul 1, sau sistemul automat care, deși util, „este un mare adept al unei forme de gândire – automat și reflex, identifică legăturile cauzale dintre evenimente, uneori chiar și atunci când legătura este falsă. Mintea este flămândă după povești cauzale”¹² și le caută continuu. Asta înseamnă că, din cauza acestui viciu al minții, există o predispoziție naturală spre erori logice.

Totuși „o gândire mai rafinată și mai critică nu va reduce totul la o relație cauzală simplă, ci își va pune întrebări de tot felul”¹³. Nu putem reduce faptele/lucrurile la o simplă relație cauzală între A și B, doar pentru că așa par a fi. Acestea trebuie supuse unei critici pentru ca, după un raționament corect bazat pe elemente suficiente și corecte, să se ajungă la o concluzie care să reprezinte realitatea nu doar așa cum poate apărea, ci cum este, măcar o parte din ea, o realitate mai complexă și mai obiectivă.

După cum se poate observa, aceste erori pot fi formalizate, însă ele pot fi interpretate și ca simptome ale unor biasuri cognitive ce ne afectează corectitudinea procesului de raționare.

2.2. Erori cognitive: Paralogisme bazate pe cauzalitate

Corelația cauză-efect are un rol important în raționamentele noastre. De aceea, consider că este util să ne oprim și asupra erorilor informale (paralogisme/sofisme) ce au ca punct de plecare tocmai „ideea” de relație cauzală. „Există argumentări prin care se urmărește „stabilirea” unei relații cauzale, și altele care „se folosesc” de o relație cauzală, recunoscută de auditoriu pentru a susține o teză factuală, evaluativă sau acțională privitoare la cauză sau efect”¹⁴. Se disting două direcții argumentative: una

¹¹ *Ibidem*, p. 102.

¹² Daniel Kahneman, *Gândire rapidă, gândire lentă*. Trad. Dan Crăciun. ediție digitală de elefant.ro, Editura Publica, 2012. PDF, p. 614.

¹³ Drăgan Stoianovici, *Argumentare și Gândire Critică*. București, Editura Universității din București, 2005, p. 117.

¹⁴ *Ibidem*, p. 116.

care urmărește demonstrarea unei cauzalități, alta care face uz de o relație cauzală deja consacrată pentru a demonstra acțiuni sau fapte.

Dorința de a vrea să demonstrăm ceva ne determină să ne abatem de la raționamentele corecte. În acest fel, putem să dezvoltăm inferențe incorecte ce sunt cauzate sau determinate de erori logice. De exemplu, unele discursuri pornesc de la ipoteze de tip *ad populum* adică, argumentația pleacă de la ipoteza că ceva este adevărat doar pentru că „mulți” cred că acel ceva este adevărat. Un alt exemplu sunt și ipotezele bazate pe proverbe și zicători care, cu toate că sunt întemeiate pe experiențe empirice ce au dus la generalizări (pripite), ele au la bază experiențe limitate sau sunt moduri figurate de a reprezenta lumea¹⁵.

De asemenea, tindem să interpretăm „automat” că, dacă două evenimente se petrec constant unul după altul, atunci și conjuncția dintre ele impune în mod implicit o legătură de cauzalitate. Așa se formează raționamentul: *după aceasta, deci din cauza aceasta*. Acesta este cunoscut și sub denumirea de *Post hoc ergo propter hoc*. Însă, aici avem o inferență nevalidă pentru că, chiar dacă *A, atunci B* ($A \supset B$) este o propoziție adevărată, *A, deci B* iese din sfera validității; pentru că „ $A \supset B$ ” este adevărat dacă în fapt nu avem situația în care *A* este adevărat și *B* fals; în schimb, pentru ca „*A, deci B*” să fie o inferență validă, trebuie să fie imposibil ca *B* să fie fals când *A* este adevărat”¹⁶.

Desigur, referința la validitatea formală poate face ca înțelegerea să fie simplificată, chiar dacă are neajunsurile ei. Însă, rațiunile factice, se bazează pe limbaj, sens, conotații, denotații, iar toate acestea dau adevărul unei propoziții. Formalizarea operează cu adevărul sau neadevărul ce implică validitatea sau nevaliditatea formală a propozițiilor, nu cu adevărul conținut de acestea. De aici și multe dintre paradoxurile implicației materiale care, transformate în formulări uzual-verbale, duc la probleme ce implică chiar reciprocitatea sau echivalența. Teoria clasică susține existența unei reciprocități între condițiile de necesitate și suficiență, iar propoziția *dacă p, q* poate fi parafrazată cu *p, numai dacă q*¹⁷, însă sunt ele și echivalente? *Dacă* presupune o elasticitate a posibilităților, însă formularea

¹⁵ Cred că pot fi incluse aici și propozițiile metaforice ce trebuie interpretate în sensul lor de fond, nu de formă. Ele nu trebuie interpretate în sens literal.

¹⁶ coord. Antony Flew, *Op. cit.*, p. 176.

¹⁷ Andrew Brennan, *Op. cit.*

p numai dacă q presupune că adevărul lui p este construit doar pe adevărul lui q , altă posibilitate fiind exclusă.

Totuși, în vorbirea reală adevărul unei propoziții este nu numai cel bazat pe știință (și nici acesta nu-i definitiv), mai este și cel bazat pe credințe sau presupuneri; adevărul poate fi rațional sau emoțional; desigur, putem construi și adevăruri raționale pe adevăruri emoționale. Totuși, raționamentele valide, logicile noastre pe care se fondează credințele, gândirea și chiar întregul sistem decizional, au ca temelie raționamentele logice formale ce au fost teoretizate prin studiere, nu mai întâi teoretizate și apoi impuse.

În acest fel, revenind la erorile informale de tip *Post hoc ergo propter hoc*, acesta pornește de la confuzia de raționament între corelație și cauzalitate. Conjunția a două fenomene nu implică cu necesitate și cauzalitatea dintre ele, dar, după cum am spus și mai sus, orice explicație reprezintă o cauză, iar mintea noastră are un apetit mare pentru explicațiile de acest fel¹⁸ și de aceea este ușor de folosit o argumentație ce se bazează pe cauzalitate. Această eroare apare adesea la persoanele care au o înclinație spre superstiție. Argumentări de acest tip se pot folosi de invocarea unei cauze unice în condițiile în care există mai mulți factori necesari constituirii condiției suficiente pentru formarea fenomenului.

Pe aceeași idee de falsă cauzalitate se construiește și argumentul numit *panta alunecoasă* sau, *argumentul cu efect domino*. Acest tip de argumentare este folosit în tezele de tip acțional, sau de tip lanț, care are intenția de a demonstra că dacă A, atunci B; dacă B, atunci C, dacă C, atunci D... până se ajunge la consecința ce se dorește a fi evidențiată. Desigur, folosirea abuzivă sau nu, de acest argument, ține de soliditatea verigilor, iar eroarea de raționament ține de observarea sau nu a acestor zale problemă; ține de câtă atenție se dă tuturor elementelor, sau doar a unora dintre ele.

În acest cadru, principiul rațiunii suficiente acționează ca un filtru cognitiv ce are rolul de a restabili echilibrul între cauză, explicație și validitate rațională.

¹⁸ Daniel Kahneman, *Gândire rapidă, gândire lentă*. Trad. Dan Crăciun. ediție digitală de elefant.ro, Editura Publica, 2012. PDF, p. 614.

3. Unele limite ale formalizării logice: raportul dintre formă, sens și realitate

Analiza erorilor cognitive ne permite identificarea modului în care raționamentele pot devia în diferite contexte concrete. Totuși, experiența ne arată că nu toate argumentațiile pot fi formalizate, iar cauza acestui fapt este sensul ce poate genera erori. Această observație conduce către întrebarea dacă formalizarea logică poate să surprindă sensul și semnificația reală a judecăților, ceea ce implică o problemă a limitelor logicii formale și, implicit, la cea a relației dintre validitatea formală și necesitatea ca aceasta să fie adecvată sensului exprimat.

3.1. Necesari - suficienți, o distincție logică necesară

Este deosebit de importantă, în gândirea rațională logică, deosebirea dintre atributul de a fi necesar sau doar a fi suficient. Distincția nu este ușoară, pentru că, atât condițiile necesare, cât și cele suficiente pot fi exprimate în diferite moduri, dar nici imposibil de distins nu sunt.

Condiționarea logică se exprimă în limbaj logic, de regulă, prin „dacă ... atunci”. Totuși, după cum s-a putut deja observa, există mai multe tipuri de condiționări pe baza cărora se construiesc posibile temeiuri ale afirmațiilor. Bunăoară, avem condiție *necesară*, ce este redată, de regulă, prin „dacă nu”. Prin urmare: dacă $\sim p$, atunci $\sim q \Rightarrow p$ este condiție necesară pentru q . Dacă revenim la exemplul de la început, acesta devine: *dacă plouă, este necesar ca trotuarul să fie ud sau este necesar ca asfaltul să fie ud, dacă plouă*. Dar avem și condiția *suficientă* exprimată prin „dacă”; astfel: dacă p , atunci $q \Rightarrow p$ este condiție suficientă pentru q . Acum exemplul apare sub forma: *este suficient să plouă pentru a fi ud trotuarul*. Însă, avem și implicația reciprocă ce impune atât *necesitatea* cât și *suficiența* și care apare, de regulă, exprimată prin „dacă și numai dacă”; astfel: p , dacă și numai dacă q . În acest caz, intervine echivalența care are sensul unei duble implicații, ceea ce înseamnă că p este condiție necesară și suficientă pentru q ; $p \leftrightarrow q$. Prin urmare, exemplul este înțeles prin: *este atât necesar, cât și suficient să plouă pentru ca trotuarul să fie ud*.

3.2. Validitatea formală și necesitatea validității înțelesului

Toate observațiile de mai sus au în vedere raportul formal dintre propoziții, însă nu și relația complexă dintre formalizare, semnificație și

realitatea pe care limbajul o exprimă. Wittgenstein afirmă că „în propoziție trebuie să se distingă tot atât de mult ca și starea de lucruri pe care o reprezintă”¹⁹. Prin urmare, propoziția este o formă logică ce reflectă o posibilă „stare de lucruri”, iar limbajul devine spațiul de expresie al corespondenței dintre formă și lume. Cu toate acestea, „în sine o propoziție nu este nici probabilă, nici improbabilă”²⁰, iar asta pentru că valoarea sa de adevăr nu derivă doar din structura formală, ci și din adecvarea semnificației la realitate.

Astfel de conținuturi cu valoare de adevăr sunt exprimate prin propoziții cognitive. Acestea pot fi integrate în structuri argumentative ce pot fonda alte judecăți. Așadar, gândirea corectă presupune o dublă exigență: una față de cea a formalizării logice, iar alta față de sensul exprimat. Dar, cu toate că formalizarea garantează coerența raționamentului, aceasta nu asigură și adevărul propozițiilor implicate ce depinde de corespondența dintre semnificație și „starea de lucruri”.

Conținutul propozițional exprimat prin limbaj a generat numeroase obiecții asupra formalismului condițiilor de necesitate și suficiență, iar multe dintre acestea pornesc chiar de la ambiguitatea conectorilor propoziționali. De exemplu, în cazul conectorului „dacă” („if”), sensul nu prezintă uniformitate nici în limba engleză²¹, nici în limba română. Acesta introduce ori o propoziție condițională („în cazul că”, „presupunând că”); ori o propoziție temporală („când”, „de îndată ce”, „după ce”); ori o propoziție optativă („numai de”); ori o propoziție concesivă („cu toate că”, „deși”); ori o propoziție cauzală („fiindcă”, „pentru că”, „deoarece”)²². În acest context, ambiguitatea nu ție însă de teoria formală, ci de nivelul lingvistic, adică de semantică, sintactică și morfologie.

În cele din urmă, adevărul conținutului propozițional depinde de înțelegerea sensului exprimat. Chiar dacă semnificația lingvistică pare evidentă prin explicația dată de dicționar, aceasta nu este întotdeauna bine/clar înțeleasă de către cel ce procesează informația. „Propoziția arată ceea ce spune”²³, dar este la fel de important și ceea ce înțelegem din ceea ce

¹⁹ Ludwig Wittgenstein, *Op. cit.*, p.123.

²⁰ *Ibidem*, p. 146.

²¹ Andrew Brennan, *Op. cit.*

²² Coord. Aurora Chioreanu și Gheorghe Rădulescu. *Mic Dicționar Enciclopedic*. București: Editura Enciclopedică Română, 1972, p. 260.

²³ Ludwig Wittgenstein, *Op. cit.*, p. 138.

se spune. „Propoziția este expresia condițiilor sale de adevăr”²⁴, iar această expresie este dată atât de către corectitudinea formală, cât și de acuratețea înțelesului lingvistic. Prin urmare, nu este suficientă formalizarea, cu toate că este o condiție necesară adevărului, iar asta pentru sensul propoziției este mediatorul dintre formă și „lume” este limbajul. În concluzie, formalizarea logică este o condiție necesară, dar nu suficientă pentru exprimarea adevărului și, cu toate că garantează coerența internă a raționamentului, nu asigură și adecvarea externă pentru că adevărul rezultă dintr-o triplă corespondență: a formei cu structura logică, a semnificației cu intenția și a limbajului cu realitatea.

4. Perspectivă asupra problematicei

Această tensiune dintre forma logică și sensul exprimat ne arată că adevărul nu poate fi redus la validitate, iar formalizarea, deși necesară, rămâne insuficientă pentru a surprinde pe de-a-ntregul complexitatea judecății. Problema care apare, nu vine din formalizare, ci din înțelegerea limbajului prin care se transmite un mesaj destinat formalizării, mai ales că nu întotdeauna conectorii propoziționali sunt prezenți. De exemplu: *nu înveți poezia, nu știi versurile, sau nu știu locul, voi dibui cu greu destinația. Aici, dacă ...atunci* este prezent doar prin înțeles. De aceea, este esențială înțelegerea sensului propozițional care, la rândul lui, este formalizat.

Realitatea nu este reductibilă la un sistem matematic; ea este marcată de o serie întreagă de contingente. Ea nu ni se înfățișează în mod simplu și evident, iar tocmai de aceea interpretarea devine esențială în transmiterea informației. Ulterior, informația este integrată în raționamentul cognitiv va fi, la rândul ei, integrată în raționamentul cognitiv.

De exemplu, martorii aceluiași eveniment pot interpreta și transmite în mod diferit realitatea. Explicația constă în faptul că atât reprezentarea, cât și modul de transmitere a acesteia variază de la un individ la altul. Prin urmare, nu realitatea obiectivă este diferită, ci doar interpretarea, reprezentarea, și transmiterea acelei realități.

Cu toate acestea, indiferent de interpretare și de modul de transmitere, „ceva” din realitatea obiectivă persistă și este tocmai ce trebuie să descoperim printr-un raționament corect. Exemplul martorilor multipli ai aceluiași eveniment ilustrează bine această idee; deși prezenți la în același

²⁴ *Ibidem*, p. 136.

timp și spațiu, ei nu vor relata evenimentul total diferit, desigur, cu excepția cazurilor de distorsiune intenționată sau limitări cognitive.

Dar există unele situații în care poziția spațială face ca cele expuse să pară ușor diferite. În acest caz, variațiile nu prezintă altfel evenimentul, ci doar un unghi complementar al acestuia. Prin urmare acestea intră într-o relație de conjuncție, nu de disjuncție.

Un alt exemplu ilustrativ ar putea fi următorul: dacă un eveniment are loc într-un cadru în care cerul este înnorat, martorii pot exprima acest fapt în mod diferit; de exemplu: „era înnorat”, „era puțin înnorat”, „nu era senin”, „erau ceva nori pe cer”, dar niciunul nu va spune că „cerul era clar”, „senin”, sau „fără nori”.

Disting aici două direcții ale raționării corecte; două direcții aflate într-o relație de interdependență reciprocă, anume Logica și Limbajul, fiecare cu propriile sale structuri semantice și sintactice. Realitatea este transformată în informație prin limbaj și este transmisă cogniției; aceasta, la rândul ei, transmite informația către raționamentul cognitiv care, prin aplicarea principiilor logice, stabilește un adevăr. Mai departe, acest adevăr este reintrodus în limbaj sub forma unei descripții a realității, iar această informație este reintră în circuitul raționamentului cognitiv alături de alte reprezentări. Astfel, gândirea trebuie, cu necesitate, să se ghideze după principiile logice, dar, totodată, să pătrundă și înțelesul dat de limbaj și prin care se reproduce o realitate percepută.

Ceea doresc să evidențiez este că în procesul cunoașterii raționale avem de-a face cu o cauzalitate unitară care se manifestă sub două aspecte distincte, dar interdependente, ambele angajate în dialectica cunoașterii raționale. Este vorba despre cauzalitatea teoretic-formală și cea a realității.

Când vorbim despre cauzalitate reală, trebuie să luăm în calcul mai multe posibile aspecte ale acesteia. Cauzele și efectele pot fi de ordin natural, caz în care acestea funcționează în virtutea unor legi generale. Dar, atât cauzele, cât și efectele, pot apărea și simultan, dar numai într-un anumit context, dar pot depinde și de anumiți factori decizionali de natură subiectivă.

Să ne gândim la o navă ancorată. Cauza ancorării, lansarea ancorei la apă, iar efectul acesteia, ancorarea navei. Însă, simpla lansare la apă a ancorei nu este suficientă pentru ancorarea navei, ci sunt necesari și alți factori ca: lungimea suficientă a lanțului, natura substratului/substrat propice ancorării, mărimea ancorei și grosimea lanțului ce trebuie să

suporte greutatea navei și chiar condiții meteo favorabile (condițiile meteo nefavorabile pot împiedica sau îngreuna procesul de ancorare).

Tot astfel, pot exista și cauze dependente de decizia a unei entități, de exemplu: un părinte își poate pedepsi copilul pentru o notă mică, pe când un altul nu. Este în decizia părintelui. De asemenea, părintele care a anunțat dinainte o consecință a unui posibil fapt, nu garantează că acea consecință va avea loc cu necesitate. Poate că dintr-un motiv sau altul părintele decide să nu-și mai pedepsească copilul, sau poate, pur și simplu, părintele nu află de nota mică. Deciziile unor acțiuni cauzale țin de raționamente subiective ce se află în permanență schimbare; acestea sunt contingente, variabile și influențate de context.

În raționamente se pot introduce cauzalități eronate, presupuse a fi adevărate, dar care-și au sursa în credințe. Asemenea relații cauzale false duc frecvent la erori logice, cum ar fi argumentul *ad populum*.

Din perspectiva mea, dificultățile în înțelegerea relațiilor de cauzalitate derivă atât din interpretarea eronată a informației transmise, cât și din erorile de formalizare logică. Acestea constituie un deficit al raționării corecte, ceea ce consider că este un neajuns major atât pentru mintea care raționează, cât și pentru celelalte minți cu care interacționează și pe care le influențează direct sau indirect.

Aceste vicisitudini pot fi atenuate prin exersarea raționării corecte, prin îmbogățirea cunoașterii și printr-un exercițiu susținut de disciplinare/ antrenare a rațiunii, astfel încât gândirea să poată crește gradul de acuratețe chiar și atunci când se află în sistemul 1 (după distincția lui de Kahneman).

Concluzii, contribuții și limite ale cercetării

Ne distingem de celelalte animale prin rațiune și, implicit, prin limbajul abstract pe care-l folosim atât în procesul de raționare, cât și în cel de transmitere a rezultatelor raționării. Ceea ce transmitem este expresia a ceea ce gândim și considerăm a fi adevărat. Atât ceea ce luăm ca adevăr în raționamentul cognitiv, cât și modul în care îl procesăm este deosebit de important nu doar pentru că este transmis mai departe ca element cu valoare de adevăr, ci și pentru că intră în circuitul nostru cognitiv influențând formarea unor alte judecăți. Prin urmare, erorile de raționare nu rămân izolate, ci se propagă în sistemul de raționare generând perspective eronate/deformate asupra realității și impulsionând chiar și decizii de acțiune eronate.

Corectitudinea raționamentelor ne este scut împotriva nu numai a erorilor cognitive, ci și a manipulărilor (voite sau nu), ceea ce face că acesta să poată fi interpretat și ca un proces de igienă cognitivă (și chiar etică). Astfel, poate reprezenta o formă de apărare nu numai împotriva erorilor de procesare interne, ci și împotriva manipulărilor externe (intenționate sau nu).

În acest sens, a raționa corect devine o formă de protecție a libertății interioare și a chiar a responsabilității intelectuale; totodată, constituie calea de mediere între experiența subiectivă și cea a înțelegerii realității și menține în echilibru dimensiunea formală a gândirii și concretul lumii pe care îl exprimăm prin limbaj.

Pot să spun că împărtășesc convingerea lui Leibniz potrivit căreia nu există „nimic fără să existe o cauză sau măcar o rațiune suficientă”²⁵. Spontan, mintea umană operează după principiul că totul trebuie să aibă o cauză, de la viață la rațiune, de la creație la moarte. Acest principiu funcționează ca un instinct causal al gândirii și constituie una dintre axiomele ordinii logice ale lumii pe care o construim mental.

Însă, chiar dacă nu vom putea desluși pe deplin acele cauzalități ce guvernează realitatea, este esențial ca ceea ce putem cunoaște (în limitele naturale ale rațiunii umane) să tindă către un grad cât mai mare de corectitudine formală și adecvare semantică la realitatea obiectivă. În tot acest efort, tensiunea dintre logică (coerența formei) și limbaj (fidelitatea înțelesului față de realitate) trebuie menținută într-o stare de dinamică constructivă ce ne ajută să evităm formalismul gol sau deriva opiniilor individuale.

Prin prezenta lucrare mi-am propus să realizez o perspectivă integrativă asupra principiului rațiunii suficiente și să realizez o analiză formală a inferențelor, dar și o interpretare semantică și cognitivă a acestora. De asemenea, am încercat să scot în evidență dinamica relației dintre validitatea formală și adevărul sensului, ambele fiind privite ca dimensiuni complementare ale unui raționament corect, dar și cum limbajul este conceput ca spațiu de expresie al corespondenței dintre formă și realitate (cu accentul pus pe caracterul activ și responsabil al înțelegerii). Astfel, raționamentul este înțeles nu numai ca un proces logic, ci și ca un act reflexiv. De aceea, am intenționat să prezint un cadru normativ ce poate fi folosit în analiza erorilor cognitive. În acest context, am folosit conceptul

²⁵ Gottfried Wilhelm Leibniz, *Op. cit.*, p. 111.

de „igienă cognitivă” ca metaforă prin care descriu calea prin care se poate menține claritatea intelectuală prin trierea corectă și responsabilă a informațiilor.

Însă, cercetarea nu depășește cadrul analitic și conceptual al problematicei. Cu toate acestea, o direcție viitoare ar putea viza prezentarea unui model operațional ce ar putea fi folosit în analiza discursului științific sau moral evaluând astfel gradul de coerență dintre raționament, semnificație și realitate.

Apărut din starea de echilibru dintre formă și sens, adevărul rațional nu se prezintă doar ca o exigență logică, ci și ca una morală dacă ne gândim la faptul de a gândi responsabil; este un instrument reflexiv al gândirii critice.

REFERINȚE

- BAILLARGEON, Normand, Mic curs de autoapărare intelectuală. revizuită, Editor Călin Vlasie, Traducere de Anca Irina Ionescu, Pitești, Editura Paralela 45, 2011.
- BRENNAN, Andrew, „Necessary and Sufficient Conditions.” The Stanford Encyclopedia of Philosophy. Editor Edward N. Zalta. 2017. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/necessary-sufficient/> (accesat 11. 28. 2021).
- CHIOREANU, Aurora, și Gheorghe RĂDULESCU (coord.) , Mic Dicționar Enciclopedic, București, Editura Enciclopedică Română, 1972.
- FLEW, Antony (coord.) , Dicționar de Filosofie și Logică. a II-a. Traducere de D.Stoianovici, București, Editura Humanitas, 1999.
- KAHNEMAN, Daniel, Gândire rapidă, gândire lentă. ediție digitală de elefant.ro, Traducere de Dan Crăciun. Publica, 2012.
- LEIBNIZ, Gottfried Wilhelm, Eseuri de Teodicee - Asupra bunătății lui Dumnezeu, a libertății omului și a originii răului, Traducere de Diana Morărașu și Ingrid Ilinca, Iași, Editura Polirom, 1997.
- STOIANOVICI, Drăgan, Argumentare și Gândire Critică, București, Editura Universității din București, 2005.
- WITTGENSTEIN, Ludwig, Tractatus Logico-Philosophicus. a II-a, Traducere de Mircea Dumitru și Mircea Flonta, București, Editura Humanitas, 2012.